

*Людмила Григорівна Козлюк,
науковий співробітник відділу проблем
кримінального права, кримінології та судоустрою
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук*

ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ СТРУКТУРИ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ, ЩО ВЧИНИВ СТАТЕВИЙ ЗЛОЧИН ЩОДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО

Вивчення структури особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього має науково-пізнавальне і практичне значення, яке необхідне для успішного вирішення комплексу заходів щодо запобігання вчиненню статевих злочинів проти неповнолітніх. Оскільки структура особистості дозволяє глибоко проникнути в механізм особистісних властивостей людини та побачити взаємозв'язок між ними і її реальною поведінкою.

Загальнотеоретичні проблеми структури особистості злочинця на сьогодні не втрачають наукового значення. Важливий внесок у розробку цієї проблеми зробили В. Фокс, Б. Волков, О. Сахаров, К. Платонов, І. Даньшин, О. Джужа, О. Кваша, С. Косенко, Н. Кузнєцова, О. Губанова, А. Бандурко, Л. Давиденко, О. Коваленко, В. Філіпов та ін.

Водночас основні особливості структури особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього донині залишаються недостатньо дослідженими, що і є метою цієї статті.

Особистість злочинця являє собою цілісне утворення, що складається з декількох елементів, сукупність яких формує її структуру. У перекладі з латинської термін «структура» означає будову, побудову. Тому під структурою слід розуміти будову будь-якого об'єкта або явища, можливість розділення його на складові частини (елементи), а також встановлення зв'язків і взаємодії між ними. Особистість злочинця також може бути розділена на низку елементів, тобто певну кількість її різних ознак, властивостей, рис, особливостей. Як зазначає І. Даньшин, всі вони потім групуються, як би «розкладаються по полицях», утворюючи самостійні блоки-групи ознак і властивостей. Вчений виділяє сім таких груп: соціально-демографічні ознаки; особистісно-рольові особливості; соціально-психологічні якості; риси правової і моральної свідомості; психологічні відхилення і аномалії; кримінально-правові ознаки; загальнозначущі позитивні людські якості [9, с. 66].

Слід зазначити, що у кримінологічній науці визначення поняття структури особистості злочинця належить від того, які елементи структури вчені вкладають в нього. Так, А. Бандурко та Л. Давиденко наводять схему, за якою здійснюють вивчення особистості злочинця на основі п'яти підсистем блоків: 1) демографічні ознаки (стать, вік, соціальний та сімейний стан і т. ін.); 2) ознаки, що характеризують особу в аспекті освітнього рівня, знань і т. ін.; 3) якості морально-психологічного характеру (честь, порядність, принциповість, готовність взяти на себе відповідальність і т. ін.); 4) психічні якості (емоційна стійкість, внутрішня дисциплінованість, тверезість характеру і т. ін.); 5) біофізіологічні якості (стан здоров'я, особливості фізіологічної конституції та ін.) [1, с. 368].

О. Коваленко та В. Філіпов прибічники такої структури особистості злочинця: 1) потребово-мотиваційна сфера особистості (потреби, інтереси, мотивація); 2) ціннісно-нормативна сфера свідомості особистості (погляди, переконання, установки, ціннісні орієнтації, направленість особистості); 3) соціальна позиція особистості з відповідними їй соціальними нормами, як офіційними, так і неофіційними; 4) значима в соціальному, моральному, правовому відношенні діяльність особистості місце, роль в цій діяльності злочинної поведінки [6, с. 112].

У кримінології існує велика кількість варіантів структури особистості злочинця. Водночас, протягом останніх років у дослідженнях особистості злочинця простежується перехід від описання її особливостей шляхом перерахування різних ознак до структурної характеристики і виявлення її особливостей шляхом перерахування різних ознак та виявлення її зовнішніх зв'язків. Слід відмітити, що все частіше

серед кримінологів застосовується метод системного аналізу особистості злочинця. Його застосування в наукових дослідженнях, передбачає аналіз особистості злочинця як складної динамічної системи. Системний підхід полягає у вивченні структури особистості злочинця, а також дослідженні взаємозв'язків між підструктурами та елементами системи в характеристиці злочинця як певної цілісності з виявленням інтегративних властивостей цієї цілісності, її системної якості [2, с. 73].

При дослідженні особистості окремого злочинця чи певних типів злочинців не всі елементи структури мають однакове значення та виконують однаково вагомую роль у механізмі злочинної поведінки. В конкретному кримінологічному дослідженні важливо з'ясувати провідні, найбільш суттєві фактори, що визначають спрямованість особистості, оскільки одні з них визначають зміст злочину, інші — його форму та інтенсивність; одні належать до причин вчиненого злочину, інші перебувають з ним в причинній залежності [5, с. 133]. Отже, в основі особистості лежить її структура — зв'язок і взаємодія її елементів. Оскільки, формування особистості здійснюється у процесі розвитку цілісної системи, в якій кожний елемент структури передбачає розвиток іншого і обумовлюється існуванням цілісної системи.

При вивченні структури особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього, ми надаємо перевагу двом групам ознак — соціально-демографічним та психологічним. Оскільки зазначені ознаки структури особистості злочинця дають можливість визначити місце особистості в різних сферах суспільного життя, а разом з цим, виявити обставини, що сприяють формуванню злочинної поведінки.

Як відомо, соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі і, на перший погляд, кримінологічного значення вони не мають, однак у своїй сукупності дають важливу інформацію, без якої не можна здійснити повну кримінологічну характеристику особистості злочинця.

Проведений нами аналіз демографічних ознак засуджених за статеві злочини щодо неповнолітніх, які перебувають у Державній кримінально-виконавчій службі України, дав змогу здійснити вікову характеристику досліджуваних осіб, за якою найчисельнішою є категорія засуджених у віці від 18 років до 35 років — 63,6 % осіб, у віці від 35 років до 45 років — 33,4 % осіб, у віці понад 45 років — 10,7% осіб та 1,5% осіб — у віці до 18 років [7, с. 245].

Встановлено, що статеві злочини щодо неповнолітніх у 97,4% випадків вчиняються особами чоловічої статі. За емпіричними даними, лише 2,6% досліджуваних злочинів скоюють жінки. З'ясовано, що коли об'єднати вікові категорії засуджених за статеві злочини щодо неповнолітніх, то більшість (58%) осіб вчиняють досліджувані злочини у віці від 16 до 30 років. А це свідчить, що у статевих злочинах, вчинених щодо неповнолітніх, виявляється тенденція, за якою найвища кримінальна активність простежується у наймолодших вікових групах. Високий відсоток засуджених серед молоді засвідчує про деструктивні тенденції у формуванні їх особистості.

Сімейний стан засуджених за статевий злочин щодо неповнолітнього характеризується такими даними: 61,7% з них ніколи не перебували у шлюбі, 22,0% осіб перебувають у зареєстрованому шлюбі, з яких 42 особи зареєстрували шлюб, перебуваючи в місцях позбавлення волі, 3,7% перебувають у громадянському шлюбі, 0,9% — удівці (удови), розлучених — 11,7%, з яких розлучились у місцях позбавлення волі 29 осіб [7, с. 246]. З наведеного простежується, що в цілому поширеність статевих злочинів, вчинених щодо неповнолітнього серед осіб, які мали сім'ю, нижча, ніж серед тих, хто її не мав.

На механізм злочинної поведінки осіб, які вчинили статеві злочини, значний вплив здійснювали сім'ї засуджених. Тому можна виділити такі основні обставини, які сприяли викривленому формуванню досліджуваного злочинця у сім'ї: 1) невиконання батьками своїх обов'язків щодо виховання дітей; 2) самі батьки були поганим прикладом для наслідування.

Таким чином, соціально-демографічні ознаки осіб, що вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього мають важливе кримінологічне значення, оскільки сприяють повноті висвітлення розглядуваної проблеми. А також дають можливість простежити залежність культури особистості від її соціального статусу, що сприяє розробленню заходів запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх.

Виділення нами психологічної групи ознак як основних у структурі особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього, зумовлено тим, що основні властивості особистості злочинця відображаються в її психологічних особливостях. Б. Волков підкреслює, що не можна не враховувати значення індивідуально-психологічних особливостей особистості у разі вчинення конкретного злочину: в цьому випадку вони можуть визначати поведінку особистості [3, с. 22]. Підкреслимо, що вивчення психологічних властивостей такої категорії злочинців збагачує кримінологічні дослідження, а

на практиці допомагає встановити причини та умови вчинення статевих злочинів проти неповнолітніх.

При розгляді психології гвалтівників і розбещувачів неповнолітніх нами виявлено, що нехтування дитиною в сім'ї призводить до того, що вступ у статеві відносини в неї мотивується необхідністю задоволення емоційних потреб. Це бажання зумовлено необхідністю відчувати чиюсь ніжність, позбутися відчуття самотності, отримати визнання, підтвердити свою мужність або жіночність, підвищити самооцінку, тобто статеві відносини стають засобом вираження і задоволення несексуальних потреб.

Відсутність соціально-психологічних навичок у спілкуванні з представниками протилежної статі сприяє формуванню у особи комплексу сваволі та ілюзій, під дією якого особа вибирає неповнолітніх для задоволення статевих потреб.

Проведене психологічне дослідження виявило, що в осіб, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього, найпоширенішим мотивом є самоствердження.

До недавнього часу серед науковців існувала думка, що статеві злочини щодо неповнолітніх вчиняються особами з психічною патологією. Однак психіатри та психологи піддають критиці патологізацію таких злочинців. При цьому вони наголошують, що на сучасному етапі дослідження таких осіб більшість з них психічними розладами, які могли б вплинути на кримінальну відповідальність, не страждає. Виявлено, що тільки 5% осіб, які вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх, мають психічні розлади [4, с. 229].

Складність пізнання кримінально караної статевої поведінки не викликає сумніву. Однак, якщо раніше акцент робився на психічній неупорядкованості особистості злочинця, який вчиняв статевий злочин, то при дослідженні злочинців, які вчинили статевий злочини щодо неповнолітнього, виявляється тенденція, згідно з якою більшість — 85% — осіб, які вчинили зазначені злочини, психічних відхилень не мали (були психічно здоровими). За нашим дослідженням, лише 1,5% осіб мали дефекти психіки, однак вони не виключали відповідальності за вчинене.

Отже, психологічна характеристика підтверджує висловлену у кримінології позицію, що досліджувана категорія злочинців уражена комплексом сваволі та ілюзій [8, с. 378]. Сваволя визначає поведінку злочинця задовольнити свої сексуальні потреби, використовуючи неповнолітніх. Будучи психічно здоровими, вони порушують встановлений порядок статевих відносин між людьми в суспільстві, тим самим ігноруючи природні закони, які визначають ці відносини.

Вищенаведене свідчить, що вивчення соціально-демографічних і психологічних елементів у структурі особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього має наукове і практичне значення, оскільки дає можливість прогнозувати характер злочинної поведінки та сприяє застосуванню ефективних заходів запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх. Не випадково вченими підтверджено, що злочинність, в тому числі і статеві, її тенденції, динаміка і структура залежать від дослідження демографічних і психологічних властивостей особистості [10, с. 115]. Таким чином зазначені групи ознак (соціально-демографічні і психологічні) можна віднести до основних у структурі особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього.

Якщо аналіз соціально-демографічних ознак виявляє характеристику соціального статусу і вплив його на злочинця, то психологічна характеристика виявляє спонукання, мотиви, направленість його особистості. Адже, кримінологічні особистісні властивості не з'являються в момент скоєння злочину і не зникають після нього. Тому вивчення зазначених груп ознак дає змогу успішно розкрити особистісні властивості, під дією яких формується особистість злочинця, що вчиняє статевий злочин щодо неповнолітнього.

Використані джерела:

1. Бандурко А.М. Преступность в Украине: причины и противодействие / А.М. Бандурко, Л.М. Давиденко. — Х.: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. — 368 с.
2. Волженкин Б.В. Общественная опасность как криминологическая и уголовно-правовая категория / Б.В. Волженкин // Теоретические проблемы учения о личности преступника. — М.: Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. — С. 72-77.
3. Волков Б.С. Криминологическое исследование личности преступника в советском праве / Б.С. Волков // Теоретические проблемы учения о личности преступника. — М.: Изд-во Всесоюз. ин-та по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. — С. 18-24.
4. Исаев Н.А. Сексуальные преступления как объект криминологии / Н.А. Исаев. — СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. — 486 с.
5. Кваша О.О. Організатор злочину кримінально-правове та кримінологічне дослідження / О.О. Кваша. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. — 216 с.

6. Коваленко О.И. Курс лекций по криминологии и профилактике преступности / О.И. Коваленко, В.Р. Филонов. — Донецк, 1996. — 591 с.
7. Козлюк Л.Г. Соціально-демографічна характеристика злочинців, які вчинили статевий злочин щодо неповнолітнього / Л.Г. Козлюк // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 3. — С. 245-248.
8. Козлюк Л.Г. Психологічні особливості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього / Л.Г. Козлюк / Права держави. Щорічник наукових праць. Випуск 23. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2012. — С. 378-384.
9. Криминологія: підручник / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г.Кальман; [за ред. І.М. Даньшина]. — Х.: Право, 2003. — 352 с.
10. Личность преступника / Н.Н. Кондрашков, Н.С. Лейкина, С.С.Степичев и др.; [под. ред. В.Н. Кудрявцева, Г.М. Миньковского, А.Б. Сахарова]. — М.: Юрид. лит., 1975. — 272 с.

Козлюк Л. Г. Основні елементи структури особистості злочинця, що вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього.

На основі аналізу криминологічної літератури автор робить висновок, що визначення структури особистості злочинця залежить від того, які елементи структури вчені вкладають у нього. Визначено, що до основних елементів структури особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього слід віднести соціально-демографічні та психологічні властивості таких осіб. Вивчення зазначених груп ознак дає змогу успішно розкрити особистісні властивості, під дією яких формується особистість злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього. Основні елементи структури особистості досліджуваного злочинця відображають не тільки різноманіття її властивостей, але й їх роль в механізмі злочинної поведінки.

Ключові слова: структура особистості злочинця, статевий злочин, соціально-демографічні ознаки, психологічні властивості.

Козлюк Л. Г. Основные элементы структуры личности преступника, совершившего половое преступление по отношению к несовершеннолетнему.

На основе анализа криминологической литературы автор делает вывод, что определение структуры личности преступника зависит от того, какие элементы структуры ученые вкладывают в него. Определено, что к основным элементам структуры личности преступника, совершившего половое преступление по отношению к несовершеннолетнему, следует отнести социально-демографические и психологические свойства таких лиц. Изучение указанных признаков позволяет успешно раскрыть личностные свойства, под действием которых формируется личность преступника, совершившего половое преступление по отношению к несовершеннолетнему. Основные элементы структуры личности исследуемого преступника отражают не только многообразие его свойств, но и их роль в механизме преступного поведения.

Ключевые слова: структура личности преступника, половое преступление, социально-демографические признаки, психологические свойства.

Kozlyuk L. The key elements of the structure of the offender who has committed a sexual crime against a minor.

Based on the analysis of criminological literature the author has concluded that the definition of the structure of identity of the offender depends on what elements of the structure, scientists put into it. It was determined that the main structural elements of the offender who has committed a sexual crime against a minor should include socio-demographic and psychological characteristics of such persons. The study of these groups is a way to successfully uncover personal properties under which identity of the offender who has committed a sexual crime against a minor is formed. The key elements of personality structure of the offender that are studied reflect not only the diversity of its properties, but also their role in the mechanism of criminal behavior.

Key words: structure of identity of the offender, sex offense, socio-demographic characteristics, psychological characteristics.